מדינה שלמה חיה במערות: גילויים חדשים על מרד בר-כוכבא

מטבע עובר לזוכר

המטמון שנמצא לאחרונה במערה בהרי ירושלים מלמד אכזריותם של מרד בר־כוכבא, על יחסם המסויג של חלק מיהודי ממלכת יהודה למרד. אך עם כל הכבוד לגילוי, רוב הממצאים הקשורים למרד מתגלגלים בין סוחרי עתיקות. "ביתר נשדדת באגרסיביות כבר 100 שנה. בידינו רק 14 מטבעות מימי בר־כוכבא, לעומת האלפים שגילו השודדים", אומרים חוקרי המכון לחקר מערות

אבינדב ויתקין

לא בכל יום נוגעים בעבר, כלב הזהות היהודית־היסטורית, בזרם העמוק והמצמרר של ביסופי גאולה בת אלפיים. אבל זה הרגע, כשאחה אוחז בידך את סלע הכסף המבהיק, "שנה (אחת לגאולת ישראל". בצידו האחד מוטבעת חזית בית המקדש, בצידו השני ארבעת המינים אגודים, אחד מכל מין: אתרוג, לולב, ערבה והדס, כשיטת ר' עקיבא, רבו ר"נשא כליר" של שמעון בר־כוכבא, מנהיג המרד היהודי. בחדר הצנוע של המלח"ם (המכון לחקר מערות) באוניברסיטה העברית בירושלים, לכמה רגעים, אפשר לשלוח יד גם אל הטרגדיה האישית של בעלי המטבעות. יהודים נאמנים תושבי "עטוף ירושלים" ראו שלא זכו לשוב אל הטערה הלאומי את ממטונם המשפחתי.

דבר מציאת המטמון יוצא הדופן פרסם בשבוע שעבר. במערה מבעיה באחד מהרי ירושלים נמצאו עשרות רבות של מטבעות מימי המרד, המטמון הגדול ביותר שנמצא עד היום בידי חוקרים ולא בידי שודדי עתיקות בדווים. כמה חוקרי מערות וחוקרי המרד שותפים במבצע. פרופ' עמוס פרומקין וכעו לגמודד (שמצא בפועל את המטבעות) מהיחידה למידע ולחקר מערות שבמחלקה לניאוגרפיה באוניברסיטה העברית, וד"ר בעז זיסו ופרופ' חנן אשל מהמחלקה ללימודי א"י וארכיאולוגיה שבאוניברסיטת בר־אילן.

מה מלמדים אותנו הממצאים על מרד בר־כוכבא ועל החיים ביהודה במחלהו לפני כ־1,900? שניכ? "במערה הזו נמצאו כמה ארנקים", אומר פרופ' חנן אשל, "ומתברר שהם שייכים לשלוש משפחות שונות. בארנק אחד, למשל, כל המטבעות הם של כסף, מטבעות רומאיים במקור שנטבעו מחדש על ידי השלטון של בר־כוכבא. המשפחות האחרות הביאו פחות כסף, אבל מה שמעניין הוא שבאחד הארנקים יש חמש מטבעות זהב. אלו מטבעות יוקרים מאד שעברו במשפחה מדור לדור. האנשים האלה לקחו את החסכונות האלה למערה ושם הם נשארו. איש לא חזר לדרדש אותם. הנחה שלי הוא שהמודיעין הרומי, שעיקר העבודה שלו היתה חקירות ועינויים, גילה את המערה וחנק את יושביה בעשן.

"בסוף תקופת המרד ניתן היה לקנות בית שלם בסלע אחד, מה שאומר שהארגז שנאסף במערה היה יקר־ערך עד מאוד, מה שעוד יותר מעיד על כך שלא היה מי שיכוא לקחת את האוצר. אתה אומר לעצמך, תראה איך האנשים האלה חסכו מדור לדור... התחושה של מישהו כמוני היא כמה חבל שהם לא זכו לעשות משהו עם הכסף הזה, אחרי כל השנים. בסוף, האנשים האמללים האלה מצאו את מותם, זו תחושה קשה".

אשל מצביע על עוד נקודות אנושיות מעניינות: "אחת המשפחות הביאה למערה שקל יהודי ממלחמת החורבן, וזו הפעם הראשונה שמוצאים בהקשר של בר־כוכבא (שנת 132) מטבע משנת המרד הגדול (66-74. זהו מטבע כסף עודי, 99% כסף טהור. במטבע הרומי היו רק 70% כסף וכוהני ירושלים לא הסכימו לקבל אותו לבית המקדש. המודדים מבעו אותו מחדש עם הכיתוב "ירושלים הקדושה" לעומת רומיים. והנה, המשפחה שמרה על המטבע הזה".

נקודה נוספת היא הבבדלים שבין המטמונים. "בניגוד לקשפחה אחת, שכל כספה נטבע מחדש על ידי המנהל הבר־כוכבא, המשפחות האחרות היו זהירות יותר. הן הבינו שרק במנהל בר־כוכבא ניתן להשתמש בהם ולא בגולה, למשל, שבו לא היה מרד והשלטון הרומי המשיך לשלוט.

אולי מה שקרה פה זה שמשפחה אחת היתה פטריוטית ותמכה במרד לחלוטין, והאחרות היו קצת יותר זהירות, והן חשבו אולי להגיע למקום אחר".

במערה התגלו ממצאים נוספים המלמדים על החיים במקום: עצמות מתפוררות שלא שרדו את הלחות הגבוהה במערה, קנקנים וסירי בישול, כלי זכוכית ושני כלי נשק פלולם (עיתון) של לגיונר רומי.

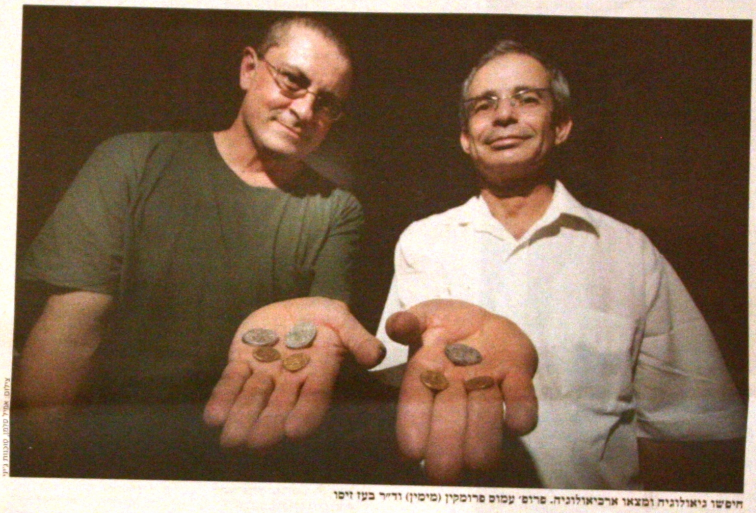

צילום: אלה כהן, מכון המלח"ם

ד"ר בעז זיסו: "המיונהל הבר־כוכאבי ניהל מדינת מרד מסודרת מאוד וחיה. הם קנו, מכרו, עיבדו את האדמה, ניהלו חיי משפחה, וכשהיה צורך הסתתרו ונלחמו. כך חיו עד שהרומאים מחקו את המדינה"

לדברי פרופ' עמוס פרומקין, התגלית הטרייה היא חידוש נוסחי ארכוזי כאחד, כמו גם ניאוגרפי. "התחלתי להרכנס למערות עוד בגיל תיכון עם ד"ר גדעון מן, חלוץ חקר המערות בארץ שהחזיל אותי לתוך מערות. הוא שלטל אותי בין השאר לשטוך אור נוסף על המרד, הרי שבמערה הלחה לא היה לתן סיכוי להשתמר.

האופוריה עפה מהמטבע

מאז תגלית מערות בר־כוכבא במדבר יהודה בידי יגאל ידין ז"ל בראשית שנות ה60', מבהלים החוקרים קרב מאסף נגד שודדי העתיקות, ומעת לעת נאספים עוד ועוד ממצאים. אגרות ידין שפכו מידע ראשוני ונדיר על המרד ומפקדיו ועל חיי היהודים באותה עת. עם זאת, מדובר עדיין בפעם מאוד ידע מכשי על התנהלות המרד, וממצאים רבים, כדם אלפי מטבעות, נסחרים בין סוחרי העתיקות ברחבי העולם.

לדברי פרופ' עמוס פרומקין, התגלית הנוכחית היא הזדמנות מבחינה אי־אפשר לפספס. "הרומנים הקדמו נמצא ב2002 ב"מערת הרומנים", אומר אשל, "זהו רומח זהה כאותו מפעל". מבחינה אי־אפשר לפספס. "הרומנים הקדמו נמצא ב2002 ב"מערת הרומנים", אומר אשל, "זהו רומח זהה כאותו מפעל". אותו לבית המקדש. המודדים מבעו אותו מחדש עם הכיתוב "ירושלים הקדושה" לעומת רומיים. והנה, המשפחה שמרה על המטבע הזה".

נקודה נוספת היא הבבדלים שבין המטמונים. "בניגוד לקשפחה אחת, שכל כספה נטבע מחדש על ידי המנהל הבר־כוכבא, המשפחות האחרות היו זהירות יותר. הן הבינו שרק במנהל בר־כוכבא ניתן להשתמש בהם ולא בגולה, למשל, שבו לא היה מרד והשלטון הרומי המשיך לשלוט.

בר־כוכבא הבינו מערות חצובות תחת היישובים. ביום־יום הן שימשו מחסן מזון, למשל, ובזמן המלחמה הן הפכו למערכת תת־קרקעית עם פניות חדות ומדרגות אבניות שנעדרו להקשות על האויב".

אלה ואלה שימשו רבות את היהודים במקומות שונים (למשל, "יואמרו פלשתים, היגה עברייים יוצאים מהחורים אשר התתבאו שם" - שמואל א', י"ד), ובמקומות שונים במשנה ובתוספתא לצד ספרי מכבים ויוסיפוס. ד"ר זיסו מסביר כי השימוש האינטנסיבי והשוטלל ביותר בערכות התת־קרקעיות היה בימי מרד בר־כוכבא. "אנחנו רואים מערכות מסתור כאלה עם אותם מאפיינים כבר 110 שנים לפני מרד בר־כוכבא, למשל מחרבת־עתר, שמתועדת לראשית המאה הראשונה לספירה", הוא אומר. "אלא שבזמן בר־כוכבא הגול מסיבי ומעגמתי יותר, וכך גם התכנון והארגון המרכזי. עמוס קלונר, יגאל ספר, יובל שחר ואני אספנו מידע בשנים האחרונות על לא פחות מ־350 מערות חצובות בכ־150 יישובים שונים בארץ יהודה בלבד. זה רק מדגם. יש מערכות כאלה גם בגליל, את מערות המפלט חוקרים חנן אשל, דוד עמית ורדוי פורת, והם תיעדו כ־300 מערות".

לדברי זיסו, המערכת התת־קרקעית האדירה הזו הייתה מאורגנת ומתואמת למדי, כפי שהתגלה, לדברין, מדגמת המודדים באופן כללי. "צריך להבין שבזמן מרד בר־כוכבא לא חיו שלוש שנים ונהל מדינה מרד מסודרת סיכאו ניהל מדינה מרד מסודרת מאוד וחיה. הם קנו, מכרו, עיבדו את האדמה, ניהלו חיי משפחה, שליחי המיונהל עיקמו על המשקולות בשווקים, וכשהיה צורך הסתתרו ונלחמו. כך הם חיו עד לחודשים האחרונים ממש, כשהרומאים אספו די כוח כדי למחוק את המדינה הזו".

מדינת המרד לא הייתה רק מתואמת ומאורגנת, אלא בעלת אוכלוסיה גדולה וצפופה בשטח נרחב יחסית. "אנחנו מדברים על מדינה שהשתרעה משילה בצפון ועד באר שבע־ערד־יש בדרום, ומדרום־מזרח בים המלח במזרח. על־פי הממצאים הארכאולוגיים, כל הארץ היתה מיושבת בצפיפות. בפעם על כל גבעה ישב יישוב יהודי, למעט ירושלים, אם כי בגבעות הסמוכות לה, בשועפת וצור־באחר, כבר ישבו יהודים".

מדוע אדריאנוס ויתר

אחת התופעות המעניינות היא התעוד הדל ביותר על מרד בר־כוכבא. למעט תיאורי חדל, שחלקם רכזו החלקם בבמעגל אגדי, אין כמעט תיעוד היסטורי נרחב על המרד ומהלכיו. יוצא דופן הוא ההיסטוריון הרומי קסיוס דיו, שחי אמנם לאחר המרד, ודברו הוובא בתקציר מתודגם של גזר. "לעומת 700 העמודים שכתב יוסיפוס, דיו מקדיש שני עמודים למרד בר־כוכבא", אומר זיסו. "הוא מספר על הוקמת אליה קפיטולינה, ההתארגנות הרומי. מערות מסתור, לעומת זאת, כמו אלה שתוגבות במערות בית־גוברין בשפלת יהודה, הצובות בידי אדם ומתוכננות בקפידה כמעין "שמורות שבע", כדברי פרומקין "לצורכי לחימה ומארבים. לחמו שני לגיונות ביהודה, בשיא המרד היו בארץ בין 7 ל־12 לגיונות. אחד מהם הושמד ולא פחות מ־985 יישובים 50 מגדולת יהודים נערכו, ו־580 אלף איש נמנו בהרוגים. אני חושב שהוא לא מגזים במספרים שלו".

לדברי פרופ' אשל, אחת הסיבות שהמרד לא תועד כראוי ושלא הובאו מטבעות ניצחון הוא שלא היו מנצחים של ממש במרד. לא יהודים, ממנו, אבל גם לא הרומאים. "זה מרד שידוע עליו כל כך מעט, כי מבחינת הרומים זה לא היה ניצחון מוצלח כל כך. המרד הפתיע אותם והם שילמו מחיר גבוה. במלחמה שאין בה מנצחים לא כותבים הרבה, ולכן כל תגלית חדשה שמספרת לנו כל כך הרבה פרטים היא חשובה מאוד". יודיעה העובדה שאדריאנוס ויתר על הבכיבה המסורתית "לי וללגיונות שלום" בבאו לתת דין וחשבון על המרד בפני הסנאט. אם כי לדברי זיסו, "יש מטבע של אדריאנוס דורך על ברבר מזוקן. בהקשר של המרד, אלוי יש לראות בזה רמז לניצחון על בר־כוכבא והיהודים".

ומה לגבי ביתר עצמה? האם המעוז האחרון של המרד לא עשוי לגלות ולספר יותר מכל על התחקוה? "בביתר עצמה, המזהה דד בוהאות כתל הירבה אל־אוזוד ליד הכפר העיבי בתיר, לא נתגלו עדיות מומרד בר־כוכבא", אומר זיסו. "שודדים שם ללא ספק נשדדה אגשות. הכבכה הבריטובאית לא היתה פעם שהרסתי אל הגל משקפת ולא ראתי אנשים חופרים שם לאור היום".

אחד הדברים המעניינים הוא שלמרות נרחב הקשה והעקבה מדם, לא נמצאים שלדים ועצמות בהיקפים גדולים בפיחוח. "במערות שדין מצא בשנות ה60 נמצאו עצמות אכוסות בסלים. כלומר כאו וליקטו את העצמות לאחר המרד והביאו אותן לקבורה", אומר פרופ' חנן אשל. "אם בתיר מקומה הסורה. "יתכן שזהו רמז לברכת הטוב והכושיב שהתקנו חכמים", אומר פרופ' חנן אשל. "הרוגי ביתר הובאו לקבורה". ●

צילום: אלה כהן, מכון המלח"ם

פרופ' חנן אשל: "היהודים לקחו את החסכונות למערה ושם הם נשארו. ההנחה שלי היא שהמודיעין הרומי, שעסק בעיקר בחקירות ועינויים, גילה את המערה וחנק את יושביה בעשן"